

Doktori (Ph. D.) értekezés tézisei

Gönczné Szöllősy Orsolya

Lovagrend Európa határvidékén
Az Avis Rend korai története

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Budapest
2004.

1. A dolgozat témaválasztása és célja

E munka a sajátosan nemzeti jellegű és Portugália történetében kiemelkedő jelentőségű Avis Lovagrend első százötven esztendejét dolgozza fel. A téma kiválasztásában az egyéni érdeklődésen kívül az motivált, hogy a korszak történészei által méltatlanul mostohán kezelt kutatási terület vizsgálata új eredmények ígéretével kecsegtetett. Segített a döntésben az is, hogy a lovagrend fénykora éppen arra az időszakra esett, amely Nyugat-Ibéria középkori történetében meghatározó jelleggel bír: a XII-XIV. század egy élesen elkülöníthető, zárt, jól elemezhető egységet képez.

A dolgozat alaptézise szerint a XII. században megszülető önálló Portugál állam egyik fő támasza az Avis Rend volt. Munkámban azt kíséreltem meg bizonyítani, hogy ezen tétel nem pusztán egy önkényes állítás, hanem a dolgozatban ismertetett tényeken alapul. Elsődlegesen arra a kérdésre próbáltam választ adni, hogyan emelkedhetett fel és erősödhetett meg ebben az időben és közegben éppen ez a lovagrend úgy, hogy ekkor Portugáliában több helyi és nemzetközi milícia is működött. A térségben jelenlévő két kasztíliai alapítású rend, a Calatrava és a Santiago mellett a Templomosok és a Johanniták rendelkeztek még számottevő katonai erővel, s e milíciák ráadásul hivatásukat és reguláikat tekintve Avis-sal is számos hasonlóságot mutattak.

Alapvető feladatnak tartottam annak a különleges kapcsolatnak az elemzését, amely Avist és Szent Bernát rendjét - eltérően a többi, ciszter alapítású lovagrendtől – összekötötte. Ismertetem azt az általános, más európai és szentföldi lovagrendekétől eltérő ibér gyakorlatot, miszerint Avis lovagjai - egy katonai rend tagjaiként - egyidejűleg ciszter szerzetesek is voltak.

Avis testületének, birtokrendszerének és igazgatásának feltárásán keresztül pedig érthetővé válik az is, hogy milyen pótolhatatlan feladata volt a Rendnek a születő portugál nemzetállam kialakításában és megszilárdításában, aminek a vizsgált korszakban legfőbb támaszává vált.

A kutatási cél meghatározásakor a megválaszolandó kérdések között szerepelt a Milícia hanyatlásának és puszta rendjelle alakulásának az oka: miért és miként tudott szervezetén belül az uralkodóház széleskörű befolyást nyerni, ami végül a Koronához való csatolásához és a lovagrend felszámolásához vezetett.

Munkám fő céljának azt tekintetem, hogy nemzetközi kontextusba helyezve megfelelő párhuzamot vonjak és értelmezzem az Európa határvidékein működő két lovagrend szerepét, még akkor is, ha azok későbbi sorsa Portugáliában és Magyarországon teljesen eltérő módon alakult.

2. A téma kutatása. Források

A célmeghatározásban vázolt feladatok nagyrészt úttörő jellegűek: a nagy történelmi leíró munkák szerzői (A. Herculano, J. Mattoso, ...) csak a legáltalánosabb szintézisek felől közelítették meg a lovagrendek kérdéskörét, s nem szenteltek kellő figyelmet a nemzetállam születésénél alapvető szerepet betöltő Avis Rendnek.

A szakirányú munkák pedig egyfelől részletkérdésekkel, mint például a Milícia vitatott eredetével, vagy egy-egy régió szűkebb vizsgálatával foglalkoztak (M. Oliveira, V. Rau, S. A. Gomes, ...), másfelől megelégedtek az Európában is ismertebb – s ezért népszerűbb, könnyebben publikálható – rendek, például Krisztus Lovagjainak (Krisztus Rend), vagy a Templomosok portugáliai kapcsolatainak feltárásával.

A nagy összefoglaló leírások mellett azonban a korai historikusok művei is támpontul szolgáltak a dolgozat számára: Francisco Rades Y Andrada, a XVI. században alkotó Calatrava-i klerikus átfogó műve emelhető ki, aki három ibériai lovagrend, a Santiago, Calatrava és Alcantara történetét dolgozta fel.

Andrada mellett az első, immár kifejezetten Avis-t érintő munka José da Purificação Katalógusa a XVIII. századból, amely a kutatások megkezdésekor adott iránymutatást. A portugál történetírás azonban egészen a múlt század végéig meglehetősen mostohán bánt ezzel a témával. Annak ellenére, hogy egy jellegzetesen nemzeti szervezetről van szó, az elmúlt évtizedben mindössze egyetlen

történész, M. C. Cunha volt az, aki megpróbálta Avis középkori tevékenységét egységesen bemutatni, de ő is adós maradt a források értékelésével és kutatásának konklúziójával.

Dolgozatom összegzi, értékeli a kezdetektől máig megjelent fontosabb műveket, továbbá az okleveles forrásokat, amik uralkodói, pápai privilégiumokat, világi dokumentumokat és rendi regulákat ölelnek fel.

Mint minden más kutatás, ez is a teljességre törekedett, de természetesen az időbeli és anyagi lehetőségek bizonyos gátat szabtak a forrásfeltárásnak: így most sem zárható ki, hogy a vidéki levéltárakban és könyvtárakban - a feltárt, és a Nemzeti Levéltárban őrzött Avis-irattáron kívül - még rejtőzhetnek további Avis-vonatkozású oklevelek. Az azonban bátran állítható, hogy ezek az esetlegesen előkerülő dokumentumok már alapvetően új eredményeket a lovagrend vonatkozásában nem hozhatnak.

Reményem szerint munkám - ami portugáliai ösztöndíjaim során végzett kutatásokon és a nemzetközi publikációkra is kiterjedő anyaggyűjtéseken is alapul - egyensúlyt teremtett a fentebb említett két típusú témamegközelítés között, s hűen tudta tolmácsolni Avis első másfél évszázadának jelentőségét.

3. A dolgozat felépítése

A dolgozat tizenegy fejezetre tagolódik, amely három nagy tematikus egység köré csoportosítható.

Az első szakaszban (I-VI. fejezet) áttekintettem, ismertettem a lovagrend általános, rövid történetét, a működését megalapozó és azt biztosító pápai és uralkodói okleveleket, az ezekhez kapcsolódó rendi dokumentumokat, továbbá a vonatkozó szakirodalmat.

A következő nagyobb egység (VII-IX. fejezet) a Milícia szervezetét, belső működését, felépítését vizsgálja.

A X-XI. fejezetben helyet kapott Avis gazdasági és birtokrendszere, amely megteremtette számára pazar pályafutásának feltételeit.

Végezetül a Függelékben néhány, a Rend életében meghatározó jelentőségű dokumentumot adok közre.

4. Eredmények

Kutatásaim legalapvetőbb eredménye egy sajátosan nemzeti keretek között működő egyházi testület ismertetése a célkitűzésben meghatározott feladatok szerint. Ugyanakkor működésének párhuzamba állítása egy másik európai lovagrenddel azt bizonyította, hogy bár a helyszínek eltérőek, a korabeli Európa különböző határvidékein megegyező problémák adódtak, s az azokra adott hasonló válasz megkönnyítette a következtetések levonását.

Elsődleges feladatomban a megjelölt időszaknak, mint az Avis Rend virágkorának teljeskörű ismertetését tekintetem, ám a Rend tanulmányozása során nem szorítkoztam annak csupán a Fél-szigeten, illetve Portugáliában betöltött szerepének vizsgálatára, hanem arra törekedtem, hogy mindezt beillessem nagyobb, általánosabb keretek közé, összehasonlítva Avis helyzetét Európa átellenes, keleti periferiáján, Magyarországon működő Német Lovagrendével.

Ez utóbbi milícia meglátásom szerint pontosan azt a feladatot végezte a Barcaságban, mint amit az Avis Lovagrend is teljesített Portugáliában: határvédelemmel, kolonizációs és missziós feladatokkal volt megbízva.

A párhuzamot némileg árnyalja az a tény, hogy a teutonok csak rövid ideig voltak jelen hazánk délkeleti szegletében, mivel elsődlegesen nem a magyar nemzeti érdekeket képviselték, hanem saját rendi céljaikat. (Megjegyzendő: a Magyarországon szintén jelenlévő Templomos és Johannita Rend birtokai szétszórta, nem csak a határvidékeken helyezkedtek el, így helyzetük semmiképpen nem volt összevethető Avis-ével.)

A dolgozat rámutat arra, hogy miként volt lehetséges egy viszonylag kis létszámú, ám rendkívül jól megszervezett testületre bízni olyan sorsdöntő feladatokat, mint egy születőfélben lévő állam határvédelme, továbbá a frissen letelepített keresztény lakosság oltalmazása, irányítása és életének megszervezése.

Ezen alapvető kihívásoknak egyetlen nemzetközi, portugál szempontból semleges egyházi lovagrend, mint például a Johanniták vagy a Templomosok - amely Európán kívül a Szentföldön is elkötelezett volt, - sem tudott megfelelni: egy nemzet életben maradását és gyarapodását csakis saját fiai biztosíthatták a megfelelő elszántsággal.

Avis lovagjai jó helyen voltak jó időben, s a korhangulatnak megfelelő nemes célt szolgáltak. Ez a legegyszerűbb magyarázat a Rend sikerére: sorsdöntő pillanatban és területen nyerték el birtokaikat. Ezek gazdasági jelentősége is folyamatosan növekedett, hiszen Alto-Alentejo, ahol a lovagok földjei terültek el, a korban Portugália egyik legtermékenyebb vidékének számított, s a Rend központi irányítása alatt a modern ciszter-típusú kolostorgazdálkodást alkalmazva a legkorszerűbb s legeredményesebb termelést valósították meg

A rivális rendek közül való kiemelkedését segítette még az is, hogy a portugál határvonal európai viszonylatban korán, már a XII. században véglegessé vált. A kialakuló lovagi réteg élcsapata a „nemzeti” rendben koncentrálódva kizárólag a mohamedánokra összpontosíthatott, mivel a luzitán erőket nem kellett további ibériai testvérharccal megosztani.

A XIV. század végétől, amikor a második portugál dinasztia trónra került, s a mór támadások veszélye is elmúlt, megkezdődött a lovagrend látványos hanyatlása. Az eszme, amelynek szolgálatáért

megszületett, nem létezett többé, s a lovagok életmódja sem hasonlított immár a szerzetesekéhez.

Megkezdődött Avis betagozódása a fiatal, életerős uralkodóházba: a Milícia vezetői az infánsok közül kerültek ki, s az ő látókörük már Afrikáig, vagy azon is túl terjedt. Terveikhez felhasználták a gazdag Avis-birtokok jövedelmét is, amit könnyedén megtehettek, mivel a lovagok nem rendelkeztek nemzetközi kapcsolatokkal, az országhatáron kívül eső rendházakkal, amelyekre támaszként számíthattak volna az őket beolvasztani kívánó dinasztiaival szemben ilyen bizonytalan időkben.

A dolgozat további eredményei közé tartozik, hogy a portugál birtokszisztémát a magyar rendszerrel egybevetve, s annak elemeinek megfelelően sikerült azt meghatározni, ugyanis sokszor ez még a portugál szakirodalomban sem egyértelmű, ilyen irányú kutatások nem lévén eddig e témában.

Végezetül talán nem túlzás annak a megállapítása, hogy a munka - bár az összehasonlítás és forráselemzés, mint módszer semmiképpen sem újdonság - nemcsak a magyar, hanem a portugál történeti kutatások terén is új ismereteket közvetít, s az Európa keleti és nyugati határvidékét őrző két állam közti párhuzamok kutatásában mutat új kapcsolódást.

A dolgozat témájához kapcsolódó publikációk:

A portugál Avis Lovagrend működését szabályozó 1342-es Definíciók. In: *Sic Itur ad Astra*, 2006. Megjelenés alatt.

A portugáliai Avis Lovagrend eredetének vitás kérdései. In: *Sic Itur ad Astra*, 2006. Megjelenés alatt.